

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Кафедра туризму

Тема лекції № 8.

Основні етапи історії туризму в Україні

з дисципліни

“Історія туризму”

для студентів IV курсу факультету туризму
спеціальності “Туризм”

Програму розробив:
к.е.н, доцент Беднарська О.Р.
викладач Четирбук О.Р.

Затверджено
на засіданні кафедри туризму
Протокол №____
від _____ 20__ р.

Зав. кафедрою, професор _____ І.М.Волошин

Львів – 20__

ПЛАН

1. Виникнення перших туристських організацій в Україні
2. Рекреаційне освоєння Криму.
3. Зародження туристсько-екскурсійної справи на західноукраїнських землях.
4. Діяльність краєзнавчо-туристських товариств "Плай" і "Чорногора"

Виникнення перших туристських організацій в Україні припало на часовий проміжок кінця дев'ятнадцятого - початку двадцятого століття. У той час українські землі залишалися розподіленими поміж двома імперськими державами - Російською та Австро-Угорською. Тому історичні процеси формування туристської галузі в Україні нерозривно пов'язані з історією Росії та Австро-Угорщини. Визначальними на території Східної (Російської) України, що зазнала в ті часи значного індустріального піднесення, були активізація туристського руху та здійснення перших кроків до його організації.

У 1885 році в Петербурзі організовується перше в Росії "Підприємство для громадських подорожей в усі країни світу" Леопольда Ліпсона. Воно поклало початок бурхливому розвитку екскурсійної діяльності. Виникло товариство аматорів природознавства з філіями в Петербурзі, Москві, Казані та інших містах імперії. Значної популярності набув гірський туризм. У 1890 р. в Одесі було створено Кримський гірський клуб з філіями в Ялті та Севастополі.

З'явилися перші спеціалізовані журнали "Екскурсійний вісник", "Шкільні екскурсії і шкільний музей", "Російський екскурсант", які можна було придбати в Києві, Одесі, Харкові та інших містах України. Виходили вони, природно, російською мовою, оскільки видавалися в столиці Російської імперії.

У 1895 р. в Петербурзі організовується Російський туринг-клуб (товариство велосипедистів-туристів), який у 1901 р. був перетворений на Російське товариство туристів (РТТ), що мало свої відділення і на території України - у Києві, Харкові, Полтаві, Катеринославі, Кам'янці-Подільському, Одесі та деяких інших містах. У перші ж роки своєї діяльності РТТ вступило до Міжнародної ліги туристських товариств.

Того ж 1901 р. у Росії створюється Російське гірське товариство. Воно мало свої відділення в Петербурзі, Москві, Владикавказі, П'ятигорську, Сочі, Алма-Аті. Засновниками товариства були всесвітньо відомі вчені Д.І.Анучин, В.І.Вернадський, І.В.Мушкетов, П.П.Семенов-Тянь-Шанський, Б.Ш.Федченко. У роботі товариства брав активну участь письменник В.О.Гіляровський, географи Ю.М.Шокальський, В.Є.Щуровський та інші вчені-ентузіасты. Товариство ставило перед собою мету - розвиток туризму в Росії, пробудження інтересу до її пізнання як у Росії, так і за кордоном.

Проте Російське товариство туристів і Російське гірське товариство не стали масовими туристськими організаціями. Російське гірське товариство, що об'єднувало у 1901 р. 50 фундаторів, змогло довести число своїх членів лише до 132 чоловік.

За статутом Російського товариства туристів його членами не могли бути учні й нижні чини. Як і туристські поїздки, товариство було недоступне простому люду. РТТ організовувало поїздки по країні і за кордон. До 1914 р. РТТ налічувало приблизно 50 тисяч членів, переважно представників заможних класів. Незважаючи на це, в 1916 р. поліція закрила його на тій підставі, що воно нібито завдавало шкоди підвалинам царської монархії.

Рекреаційне освоєння Криму. З другої половини дев'ятнадцятого століття починається і формування в Україні туристських регіонів. Цілком природно, що першим таким регіоном був Крим.

У 1783 р. півострів Крим став складовою частиною Російської імперії. Царський уряд щедро роздавав землі поміщикам і чиновникам, зобов'язуючи заселяти їх кріпаками - центральних і українських губерній. Згодом було дозволено прописувати селян-кріпаків. Крім того, запрошували й іноземних поселенців. Першими були німці і болгари. Так, у 1841 р. у Сімферопольському і Феодосійському повітах налічувалося 10 іноземних колоній - 3969 чоловік. Усім без винятку надавалися пільги - звільнення від усяких податків і повинностей на 8-10 років, позичка на переїзд і великі (до 50 десятин на сім'ю) ділянки землі. До 1802 р. поміщикам було роздано 350 тисяч десятин землі. Крім того, йшло самозахоплення вільних ділянок і скуповування селянських наділів. Зрештою, в 1816 р. вийшов указ про припинення продажу землі за низькими цінами.

Політика уряду, спрямована на прискорене господарське освоєння краю, виправдала себе. За короткий час набули розвитку й піднесення багато галузей сільського господарства і промисловості. У степових районах почали вирощувати зернові. Одержали значні грошові кредити й зниження податків вівчарі. Вже в 1850 р. у краї діяло 12 сукняних підприємств.

З 1785 р. до Криму запрошуються найкращі спеціалісти-виноградарі, виписуються елітні сорти лоз. Для осіб, що займаються виноградарством, передаються в безоплатне користування і навіть в особисте володіння державні землі. А для підготовки вітчизняних фахівців - виноградарів, садівників, виноробів у 1804 р. в Судаку відкривається училище, у 1812 р. створюється Нікітський ботанічний сад і пізніше - Магарацьке училище виноробства.

У 1848 р. площу в 5137 десятин було засаджено 28,5 млн виноградних кущів, з урожаю яких виробляли 716 тис цебер вина (у 1895 р. у Криму виробляли вже 1 млн цебер вина). Свіжі й сушені фрукти, тютюн, соляні промисли - усе сприяло розквіту краю. Тільки червоної риби в 1849 р. було добуто 12,5 тис пудів. Фахівці з Голландії навчали місцевих рибалок засолюванню риби за голландським способом.

З 1824 р. по 1848 р. прокладається гірське шосе, а з 1861 р. йде і залізничне будівництво.

Усе це створювало передумови для курортного освоєння краю.

Особливо привабливою тут була різноманітність кліматичних зон: помірно континентальний клімат степового Криму з його невисокою вологістю; гірський Крим з яскраво вираженими кліматичними поясами; субтропічний, середземноморського типу клімат Південного берега з тривалою сухою осінню та зоною ультрафіолетового комфорту.

Крім того, понад 100 джерел мінеральних вод, численні грязьові озера, величезна кількість винограду - усе це сприяло популяризації півострова.

Початок куурортного будівництва припав на 70-і роки позаминулого століття. За ініціативою земств, лікарських та інших громадських організацій, приватних осіб, практично без фінансової допомоги уряду почали відкриватися санаторії вздовж усього узбережжя.

Аристократія і велика буржуазія обрали для палаців і дач головним чином Південний берег Криму. Готелі й пансіонати, що перебували в приватному володінні, експлуатувалися переважно в літній сезон.

Усього в дореволюційній Росії було 36 курортів, 60 санаторіїв на 3000 місць. При цьому кожний курорт мав специфічні особливості забудови міст, організації відпочинку та лікування.

Непомітне поселення Ялта, що в 1802 р. налічувало 12 рибальських будиночків, поступово стає центром усього узбережжя. Розвитку Ялти сприяло будівництво в 1832-1837 рр. гравійної дороги Алушта - Сімферополь, яку в 1847 р. продовжили до Севастополя. 17 вересня 1837 р. імператор Микола Перший надав поселенню Ялта статус міста.

Герб міста Ялта з'явився в 1845 р.: на блакитному фоні, що символізував море, розміщувались навхрест дві золоті гілки - лаврова і виноградна.

У 1843 р. затверджується проект забудови нової частини міста, автором якого був архітектор Ешшман. Починається будівництво фешенебельних готелів, великих магазинів, приватних дач і лікарень. Ялта стає гомінким буржуазно-аристократичним курортом. Біля витоків зародження курорту стояв відомий російський вчений С.П.Боткін. За його рекомендацією представники царської династії Романових купують поблизу Ялти маєток Лівадія.

Отже, Ялта-курорт значно молодший, ніж Ялта-місто. Різниця в їхньому віці - понад чверть століття. Ялту починають називати Російською Ніццою і Російською Рив'єрою.

У 1900 р. у приватному будинку на околиці Ялти добродійне товариство міста за участю А.П.Чехова, Л.М.Толстого, О.М.Горького побудувало пансіонат Яузлар на 20 місць. У 1901-1902 рр. було відкрито дитячий санаторій в Алушці.

У 1915 р. майже всі курортні заклади міста - 5 санаторіїв на 169 місць, клінічна дитяча колонія, притулок на 24 місця для хворих на туберкульоз - були платними. До послуг заможних клієнтів були 14 готелів на 800 номерів, 3 комфортабельних приватних санаторії і 5 пансіонатів.

Упродовж літнього сезону тут вирувало життя, а коли курортники роз'їжджалися, місто ставало тихим, провінційним, заклади відпочинку і магазини здебільшого зачинялися. Власне, таку долю мають усі подібні міста.

У сусідній Алушті в 1864 р. у 120 дворах мешкало 763 особи; у 1902 р. населення зросло до 2800 осіб. Однак містечко як курорт було невеселим видовищем: удень неможна набережна тонула в клубах пилюки, а ввечері стояла суцільна пільма.

У 1904 р. Алуштинське товариство курортного благоустрою уклало план поліпшення дорожнього та інших господарств. Однак цей план не було реалізовано.

З кінця дев'ятнадцятого століття найкращим місцем для морських купань вважалася Євпаторія. "Тутешнє морське купання таке, що, напевне, кращого не знайдеш у всьому світі",- писала Леся Українка. Крим вона відвідувала неодноразово - у 1890, 1891 і 1907 рр., намагаючись вилікуватися від кісткового туберкульозу.

Саме Мойнакське озеро з його цілющими грязями принесло Євпаторії велику популярність. І, як не дивно, першим, кому спало на думку робити на цьому гроші, був охоронець соляного промислу П.П.Пугачов, який побудував тут примітивну лікарню, де хворих приймали за плату.

У 1890 р. території з грязями перейшли у підпорядкування Таврійського губернського земства. Було побудовано дві нові грязелікарні, готель літнього типу на 70 номерів, парк з двома ставками. У 1912 р. був відкритий Цандерівський інститут, що готував лікарів-бальнеологів.

Взагалі ж будівництво Євпаторії як курорту мало стихійний характер. Завдяки ініціативі окремих підприємців у 1905 р. було введено в дію першу приватну здравницю Приморський санаторій, а через чотири роки - два приватних медичних пляжі. У 1911-1914 рр. побудували санаторій і великий готель Дюльбер, у 1913 р. - ще сім приватних санаторіїв на 400 ліжок. З 1893 р. велося інтенсивне дачне будівництво.

Лікувальні властивості сакських мінеральних грязей здавна привертали увагу російських мандрівників і дослідників. Про це згадується ще в перших працях академіка П.І.Сумарокова (1799 р.). Що ж стосується лікування, то воно завжди було джерелом прибутку місцевих мулл. У 1827 р. тут було відкрито першу лікарню, через п'ять років - готель для хворих на 20 номерів. Про користь лікування на Сакському озері писав у своєму листі до Жуковського М.В.Гогол (1835 р.).

Популярність сакських грязей зростала. У 1837 р. тут було побудовано відділення Сімферопольського військового госпіталю, де крім офіцерів оздоровлювалися й нижні чини.

Хворі на сухоти віддавали перевагу Старому Криму, де особливою славою користувалися квіткові ванни. Їх готували на квітах і травах, зібраних в околицях міста.

Судак приваблював двокілометровим піщаним пляжем, відсутністю туманів, рівномірністю температури морської води, великою кількістю винограду (культивувалося 600 його сортів). Правда, до послуг гостей міста в 1890-х рр. тут був тільки один готель. У Севастополі в цей же час їх було 14 (це крім 5 пансіонатів, грязелікарень та купалень). У 1911 р. готелів у Судакі було вже три, але ціни трималися високі і харчування було порівняно дорогим.

Гурзуф – невелике сільце наприкінці вісімнадцятого століття (усього 179 чоловік державних селян) – через сто років стає найфешенебельнішим курортом Криму. Підприємець П.І.Губонін, який нажив великий капітал на будівництві Лозово-Севастопольської залізниці, спорудив у місті готелі, ресторани, провів електрику, телефон, упорядкував парк і навіть установив там барвисті фонтани. Однак через дорожнечу курортників було мало: 900 чоловік у 1891 р. і 1558 – через дев'ять років. Як бачимо, зростання незначне.

Щоб підвищити вартість землі, князі Трубецькі проклали дорогу, що сполучала Севастополь із Сімеїзом – найтеплішим безвітряним містечком на Південному березі Криму. І хоча курортом він став ще у першій половині позаминулого століття, проте як буржуазно-аристократичне місце відпочинку став відомим на початку двадцятого століття, коли виник Новий Сімеїз.

Зі слів доглядача будинку-музею А.П.Чехова в Гурзуфі, навіть видатний письменник робив спробу організувати свій бізнес. Купивши в татарина за величезну на ті часи суму (3 тисячі карбованців) саклю, Антон Павлович нібито хотів обладнати неподалік платний пляж, проте з якоїсь причини цей задум втілити не вдалося.

Поряд з дорогими дачами, пансіонатами, санаторіями на зразок Бруно, Арнольдї, Ксенія, Ампір використовувалися малопридатні для житла помешкання, які здавали за високу плату. Навіть у Сімеїзькому парку на кожному кроці стояли невеликі будиночки, так звані вагончики. Стає цілком зрозумілим, що в дореволюційний період привабливий відпочинок і лікування на кримських курортах були доступними лише для заможних верств населення.

Зародження туристсько-екскурсійної справи на західноукраїнських землях. Національно-культурне відродження в Україні, зокрема на західноукраїнських землях, що спостерігалось впродовж дев'ятнадцятого століття і супроводжувалось зростанням інтересу освіченої частини населення до мови свого народу, його історії, культурної спадщини тощо, сприяло появі туризму як форми та способу пізнання свого краю. На той час набули значного поширення мандрівки та подорожі. Активно їх здійснювали українські студенти в Галичині. Насамперед це були молоді люди, які відчули потребу в поглибленому вивченні джерел національної самобутності, народних звичаїв, фольклору, культурної спадщини. Як свідчать численні матеріали, в мандрівках брали активну участь такі відомі особи, як Яків Головацький та Іван Вагилевич, батько й син Микола та Корнило Устияновичі, Іван Франко та Іван Нечуй-Левицький. Немає сумніву в тому, що ці мандрівки відіграли важливу роль в національному вихованні тогочасної молоді.

Чільне місце серед мандрівників посідають члени Руської Трійці. Так, у 1832 р. Яків Головацький ще за часів навчання у Львівському університеті разом з Іваном Вагилевичем здійснив подорож до села Дзтків Тарнобжезького повіту (нині Республіка Польща) на запрошення графа Яна Тарновського. В його бібліотеці вони досліджували слов'янські й українські рукописи, грамоти.

Влітку 1834 р. Я.Головацький здійснив подорож пішки зі Львова через Миколаїв, Стрий та інші міста Прикарпаття та Буковини, звідки повернувся кінями через Чортків, Бучач, Монастирська до Львова. Восени того самого року подався пішки через Городок, Перемишль і Дуклю до Кошицької академії. З Кошице ходив до Пешту, де навчався в університеті, а звідти – до Ужгорода. Повернувся Я.Головацький додому в 1835 р., подолавши Карпатські гори, через Маняву, де відвідав руїни монастиря, закритого австрійською владою в 1785 р.

Після закінчення Львівської духовної семінарії у 1840 р. Я.Головацький здійснив ще одну мандрівку, на цей раз – з Коломиї через Чорногори на Українське Закарпаття та у північно-східну Угорщину. Були й інші, менш тривалі мандрівки. Під час кожної з них Я.Головацький вивчав рідний край, пам'ятки історії та

писемності, побут населення, збирав етнографічні та фольклорні матеріали, що стали основою його числених публікацій.

Пристрасним мандрівником був також Іван Вагилевич (1811-1866), один з найбільших авторитетів у галузі дослідження української історії, зокрема давніх її часів. У роки перебування у Львівському університеті (1830-1837) І.Вагилевич здійснює ряд подорожей по краю, збирає фольклор та етнографічні матеріали, відвідує історичні пам'ятки, проводить археологічні дослідження. Він щороку по кілька разів мандрував у Карпати. На основі зібраних матеріалів вивчав життя автохтонних корінних мешкагців Українських Карпат —бойків, гуцулів і лемків. У нарисі (1843 р.) про так звані берди, або скелі, біля Урича, що за кілька кілометрів від Дрогобича, описує ландшафт Урича та широкі обрії, які відкриваються з висоти його скель, створюють ілюзію мандрів по Бойківщині та прилеглому до неї Прикарпаттю.

Постійно здійснював подорожі по краю Омелян Партицький (1840-1895) —многозаслужений діяч на полі руської літератури і в життю національним. Про подорож у Карпати в 1873 р. трьох українських мандрівників О.Партицький розповів на сторінках свого часопису Газета шкільна. У 1878 р. він звертається до краян, мешканців Львова з пропозицією розширити місця для прогулянок, прокласти нові маршрути відпочинку, зайнятися вивченням рідного краю, наслідуючи в цьому відношенні досвід жителів таких європейських міст, як Краків, Відень, де для відпочинку широко використовують околиці.

Зібраний на той час археологічний і краєзнавчо-етнографічний матеріал, узагальнений О.Партицьким, став основою серії науково-популярних статей Образи Руси Галицької. Сюди слід також віднести рукописи Подорожньо-етнографічні записки (1887) та етнографічний опис 3 життя волинського люду (60-70-і роки), що зберігаються у Львівській науковій бібліотеці ім.В.Стефаника НАН України.

З великим інтересом читаються нариси Образ Поділля та Руїни стародавніх замків на Поділлі, що містять майстерні замальовки подільської рівнини, розкиданих по ній сіл, описують плодючість земель, степ, його фауну та флору, а також картини Поділля понад берегами річок.

О.Партицький розробив також маршрут для подорожі в околицях Львова: Рава-Руська — Домажир — Страдч — Шкло — Верещиця — Крехівський монастир — Глинське — Завадів. Про найважливіші пам'ятки і події він розповідав у нарисах: Страдецька печера, Жерло Парашка, Могила Остапова, Камінь Святого Петра, Крехівський монастир. Історико-археологічні дослідження пам'яток автор доповнював зібраними у навколишніх селах легендами та переказами.

Значну частину свого життя присвятив подорожам письменник Іван Нечуй-Левицький (1838-1918). Перебуваючи в 1866-1878 рр. на педагогічній роботі в містах Каліш і Седлець (нині Республіка Польща) та Кишиневі (до 1885 р.), він бував у Варшаві, об'їхав значну частину польської території та Молдавії; крім українського Поділля, добре знав Волинь. У львівському часописі Правда у 1872 р. з'явився перший його подорожній нарис Мандрівка на українське Підлясся. У 1884 р. Іван Нечуй-Левицький їде до Шавника, курортного містечка на крайньому заході Лемківщини. Враження від цієї подорожі лягли в основу нарису, який було надруковано у львівській газеті Діло і який потім вийшов окремим виданням.

Ознайомившись з пам'ятками культури, мовою та побутом лемків, а також з давніми хрестами та церквами, з рукописним Євангелієм 1542 р., проаналізувавши особливості лемківського одягу, Іван Нечуй-Левицький робить висновок про незаперечний зв'язок Лемківщини з історією та культурою Наддніпрянської України.

Особлива роль в історії вітчизняного туризму належить Іванові Франку (1856-1916). Здійснюючи ще в ранньому дитинстві, а пізніше учнем Дрогобицької гімназії та студентом Львівського університету мандрівки по Прикарпаттю й у Карпати, І.Франко збагнув велике науково-пізнавальне й патріотично-виховне значення подорожей.

У 1883 р. І.Франко організував Кружок етнографічно-статистичний для студіювання життя і світогляду народу, згодом Кружок для устроювання мандрівок по нашій країні. Результатом його постійних мандрівок стали числені публікації фольклорних та етнографічних матеріалів.

Національно-культурне відродження 60-х років дев'ятнадцятого століття характеризувалося консолідацією молоді навколо українсько-руської національної ідеї, що насамперед викликало в неї бажання організовувати мандрівки Галичиною з метою вивчення історії, мови, побуту народу. Збереглися матеріали про мандрівки студентської молоді, що були вміщені в газетах 80-х рр. Зокрема, влітку 1883 р. 20 молодих людей зі Станіслава, Коломиї, Перемишля, Сокаля, Тернополя, Відня здійснили похід за маршрутом Станіслав – Манявський скит – Надвірна – Делятин – Микуличин – Коломия.

Друга подорож 1884 р. була організована Кружком для устроювання мандрівок по нашій країні при Академічному братстві, створеному в листопаді 1883 р. Було засновано низку місцевих комітетів, які мали приймати туристів, опубліковано в часописах відозву й інформацію про підготовку подорожі, а також видано гумористичну програму походу, складену Іваном Франком. Мета мандрівки полягала в ознайомленні зі стрийсько-коломийським Підгір'ям.

З ініціативи Статистичного кружка при Академічному братстві 1885 р. була проведена третя мандрівка, в якій брали участь 25 студентів університетів Львова, Кракова, Чернівців, Відня, чимало членів різних товариств. Цього разу оргкомітет, до складу якого входили Іван Франко, Микола Шухевич і Євген Олесницький, запропонував маршрут Поділлям. Для кожного учасника походу були підготовлені програма і карта маршруту.

Четверту подорож Академічне братство організувало в 1886 р. Турчанщиною. В ній брали участь такі громадсько-політичні діячі, як Кирило Трильовський і Євген Петрушевич.

П'ятий похід 1887 р. пройшов по Золочівщині і Сокальщині.

Шоста мандрівка влітку 1888 р. пролягала зі Станіслава на Коломию – Печеніжин – Яблунів – Косів – Яворів – Снятин. У ній взяли участь 38 учасників.

Отже, в розвитку туризму на західноукраїнських землях у другій половині дев'ятнадцятого століття був пріоритетним саме народознавчий аспект.

Варто простежити також історію становлення спортивного туризму на Прикарпатті. Туризм як вид спорту виник у 1862 р. в Австрії. У 1896 р. з ініціативи віденської Робітничої газети було створено туристське товариство Друзі природи.

Воно стало вагомим чинником виникнення туристських гуртків по всій території Австро-Угорщини, під владою якої було й Прикарпаття.

На Станіславщині перше спортивно-пожежне товариство Січ було засноване в 1910 р. Воно організовувало екскурсії, походи, під час яких молодь навчалася орієнтуватись на місцевості, складати картосхеми, ставити намети, розпалювати вогнища тощо.

У 1911 р. виникло молодіжне товариство Пласт, члени якого під час туристських походів виробляли навички участі в таборванні, рятувництва тощо. Перші “пластові” гуртки в Галичині було засновано у Львові Петром Франком (сином Івана Франка) та Іваном Чмолою в 1911 р., але офіційним початком Пласту вважають день першої присяги пластового гуртка при Академічній гімназії у Львові – 12 квітня 1912 р., організатором якого став О.Тисовський. Гуртки виникли також в інших містах. У Станіславі перший пластовий гурток було засновано в 1911 р. в українській гімназії під опікою вчителя Г.Кичуна та семінариста М.Шкабрія, який організував пластові вправи ще восени 1911 р.

Найголовнішим напрямом діяльності Пласту були туристські походи та створення мандрівних і постійних таборів, де молодь набувала фізичного й військового вишколу, підвищувала свою національну свідомість.

Перший мандрівний пластовий табір організував І.Чмола в 1913 р., а постійний – П.Франко в 1914 р. Для координування пластового руху створюється Верховна пластова рада. Проте перша світова війна на певний час припинила діяльність цього товариства.

Краєзнавчо-туристські товариства “Плай” і “Чорногора” на західноукраїнських землях. В той час як туризм на території УРСР все більше підпорядковувався адміністративно-командній системі управління сталінських часів, на західних українських землях у складі Польщі, Чехословаччини та Румунії спостерігалися аналогічні за змістом, але відмінні за формою процеси. На цих землях туризм залишався справою передової громадськості. Характерним стало створення регіональних краєзнавчих осередків, що значно поживило туристсько-екскурсійний рух.

Ініціатива щодо організації туристичної діяльності на території Західної України належала провідним українським діячам того часу.

20-30-ті роки характерні спробою вироблення комплексного підходу до організації туризму і краєзнавства в Галичині. Восени 1921 р. тут почав працювати “Кружок любителів Львова”. Спочатку його члени організували екскурсії, або так звані походи по Львову, згодом маршрути мандрівок пролягли через околиці міста.

У 20-х роках двадцятого століття, зі зростанням чисельності аматорів пізнавального мандрівництва, перед його організаторами постала потреба об'єднати зусилля окремих туристів в єдиній організації. Газета “Діло” так писала про тогочасне становище галицького мандрівництва: “Туристичний рух має в нас багато прихильників, але відчутним є брак організації”. Слід зауважити, що, хоча інтерес до власної історії в широких колах галицької громадськості існував завжди, туризм середини 20-х років мав більш розважальний і спортивний, аніж краєзнавчо-пізнавальний характер. Обмеженою була і територія проведення екскурсійного мандрівництва. Природничі мандрівки скеровувались майже завжди в гори, і то чи

не виключно долиною Пруту та вздовж хребта Чорногори. Практично поза увагою залишилися такі цікаві з історичного погляду місцевості, як Звенигород, Тереховля, Жовква, Олесько, давні замки та монастирі, Бескиди і Горгани. Майже не практикувалися локальні прогулянки до околиць найближчих сіл і містечок.

Відсутність організації краєзнавчо-туристської діяльності негативно впливала на рівень проведення екскурсій. Мандрівки організовувалися стихійно, часто без відповідної попередньої наукової підготовки. Давався взнаки брак спеціально розроблених маршрутів. “Прогулянки ідуть зчаста без ніякого приготування, мандрівники не знають, на що звертати їм увагу, не можуть замітити різних важних пам’ятників природи чи минувшини”, - писав про неорганізований туризм І.Крип’якевич.

Вирішити всі ці проблеми можна було лише спільними зусиллями аматорів галицької старовини. Таким об’єднанням стало краєзнавчо-туристське товариство “Плаї”, засноване у жовтні 1924 р. у Львові.

Його фундаторами були відомі краєзнавці і історики І.Крип’якевич, Б.Януш, Є.Пеленський та Ю.Полянський. Першим головою товариства було обрано авторитетного адвоката і громадського діяча В.Старосольського. Діяльність засновників товариства була відчутно полегшена тим, що всі вони вже мали досвід спільної роботи. У 1921-1923 рр. організатори “Плаю” співпрацювали в рамках “Кружка любителів Львова”.

У середині листопада статут “Плаю” затвердили воєводські власті, після розпочалася організаційна робота. Насамперед головний відділ товариства сформував лекційну комісію, а також комісію для підготовки екскурсій. Як свідчить лист голови “Плаю” В.Старосольського до М.Кордуби, вже 23 листопада 1924 р. відбулося перше засідання екскурсійної комісії. На ньому були розглянуті плани організації прогулянок по Львову та його околицях.

Статут “Плаю” передбачав поширення діяльності товариства на всю територію Львівського, Тернопільського, Станіславського та Краківського воєводств. Метою діяльності організації декларувалося “дослідження рідного краю та інших земель, розповсюдження зібраних про них відомостей, нагромадження і опрацювання наукових та туристичних матеріалів”. Окремо повідомлялося про наміри вивчати й охороняти пам’ятки історії, культури та природних форм, збирати і зберігати різноманітні предмети старовини, зразки народного мистецтва та народних промислів.

Товариство активно зайнялося розробкою планів туристсько-екскурсійної діяльності. Свої завдання в цьому напрямку керівництво “Плаю” визначало як “ініціювання та ведення прогулянок і пропаганда туристики..., спрямування прогулянок у цікаві під краєзнавчим оглядом околиці і місцевості, ведення курсів з обсягу мандрівництва”. Члени товариства розпочали збирання матеріалів, необхідних для розробки екскурсійних маршрутів. Фізіографічні, антропо- й етнографічні описи, історико-етнографічні матеріали, комплекти карт повинні були окремий відділ у заснованій товариством бібліотеці. Планувалося збирати матеріали і під час мандрівок краєм. У зимовий час, коли туристське життя завмирало, “Плаї” збирався проводити лекції з теорії мандрівництва, історії Львова та Галичини, організовувати екскурсії до музеїв міста.

Про інтенсивність роботи засновників товариства свідчить хоча б той факт, що впродовж неповних двох місяців 1924 р. головний відділ краєзнавчої організації провів шість засідань, на яких було детально обговорено плани на туристський сезон 1925 р., а також дрібніші поточні справи. Ще 24 жовтня 1924 р., напередодні заснування товариства, відбулась перша екскурсія краєзнавців Львовом з метою уточнення маршруту, що пролягав околицями міста від гори князя Лева через Кайзервальд і Личаків на Погулянку. 2 листопада відбулась велика прогулянка по цих самих місцях всіх бажаючих. Надалі, у період з 26 жовтня 1924 р. до 15 квітня 1925 р., “Плай” організував 14 екскурсій.

Після підготовки повного циклу тематично взаємопов’язаних екскурсій, які охоплювали весь простір Львова, розпочалися систематичні щонедільні прогулянки. Об’єктами огляду були руїни княжого Львова, Медова Печера, Погулянка, Кайзервальд, Чортівська Скеля біля м. Винники, Клепарі, Брюховичі, Замарстинів. Найчастіше обов’язки гід-провідника виконував активний член товариства І.Крип’якевич. Як і планувалося, мандрівки стали джерелом збирання краєзнавчих матеріалів. У приміському селі Кривчицях краєзнавці обстежили місцевість, де в 1648 р. перебував табір військ Б.Хмельницького, на інших околицях Львова велися пошуки давніх городищ. Фотографії, зроблені під час екскурсій, члени “Плаю” збирали до спеціального альбому. Деякі прогулянки були описані їх учасниками у письмових звітах; здані до архіву товариства, ці описи пізніше прислужились Є.Пеленському для написання невеликої брошури.

“Плай” проводив мандрівки майже виключно околицями Львова. У 1924-1925 рр. лише три прогулянки було здійснено містом: дві на Високий Замок і одна – Губернаторськими Валами (сучасна вулиця Винниченка). Щоб не привертати надмірної уваги з боку властей, українські краєзнавці могли навмисно змінити напрям своєї екскурсійної діяльності, скеровуючи його за місто, подалі від очей поліційних агентів і чиновників.

На літо 1925 р. товариство запланувало екскурсії в Карпати та по Галицькому Поділлю. На жаль, ці плани не було реалізовано, через те, що не вдалось досягти згоди з провідниками, які б узялися за проведення довготривалих мандрівок. Впродовж року відбувались подорожі львівських туристів до Жидачева, Роздола, Жовкви, Крехівського монастиря і на поле Зборівської битви. У багатьох місцевостях “Плай” був представлений відпоручниками (повноважними представниками) товариства. Львівські краєзнавці встановили контакти з туристським гуртком “Чорногора” зі Станіслава, з організаторами туристського руху в карпатському регіоні Р.Щипайлом з Коломиї та М.Гербовим з Косова. І.Крип’якевич писав: “Як довідуємося, в інших місцях творяться гуртки, починаються прогульки. Бажано було б, щоб ці гуртки увійшли в члени товариства “Плай”, так щоб усі західні землі можна було обняти одноцільною туристичною організацією”.

Важливим засобом комунікації та обміну інформацією між поодинокими краєзнавцями мало стати спеціальне краєзнавче видання. Через брак коштів “Плай” не зміг заснувати окремого власного часопису. В лютому 1925 р. як безоплатний двотижневий додаток до газети І.Тиктора “Новий час” вийшов перший номер “Туристики і краєзнавства”. Редактором видання став І.Крип’якевич. Обсяг

часопису становив чотири сторінки газетного формату. Зауважимо, що інші додатки до “Нового часу”, такі як “Студентські вісті”, “Руханка і спорт”, “Пластовий прапор”, були, як правило, одно-двосторінковими вкладками.

“Туристика і краєзнавство” публікував матеріали, присвячені окремим місцевостям Галичини, а також нариси з історії туризму та краєзнавства. Часопис вміщував матеріали археологічного й етнографічного характеру, звіти про діяльність товариства, хроніку краєзнавчого життя. Цікавим було велике дослідження І.Крип’якевича (підписане криптонімом І.К) про початок туристського руху в Західній Україні. З фінансових причин після виходу в світ трьох випусків “Туристики і краєзнавства” видання довелося припинити. Відновлено його було лише у 1931 році.

Після того як перестав виходити часопис “Туристика і краєзнавство”, краєзнавчі матеріали публікувались у газетах “Діло” і “Новий час”. Наприкінці 20-х років стало популярним публікувати в пресі описи звітів про здійснені туристські мандрівки чи екскурсії. 30 липня 1931 р. у “Новому часі” з’являється навіть рубрика “З мандрівок по рідному краю”. У цей час туристсько-краєзнавчі прогулянки організовує вже не лише “Плаї”, а й інші культурно-просвітні та спортивні товариства. Упродовж 1928-1930 рр. цілу низку мандрівок Гуцульщиною та Бойківщиною організовує львівський “Луг”. В окремих мандрівках брало участь до 60 осіб. У 1929 р. група шанувальників місцевої старовини з Тернополя провела кілька екскурсій на автомобілях.

З часом “Плаї” поширив свою діяльність на всі визначні місцевості Галичини. Засновано відділи товариства у Перемишлі та Стрию. При Перемишльській секції було створено курси мандрівництва, де проводили курси екскурсодів.

Економічна криза кінця 20-х років на деякий час припинила діяльність товариства “Плаї”, яка відновила на весні 1931 р. Новим головою товариства став директор торгової школи “Просвіти” Д.Коренець, а його заступником – відомий організатор туризму Т.Білостоцький. Відроджена організація заявила про наміри продовжувати діяльність у трьох головних напрямках: організація популярних лекцій, пресова пропаганда та проведення екскурсій. У звіті про перший рік роботи відновленого “Плаю” відділ товариства змушений був визнати, що “висліди діяльності скромні”, а причина такого стану полягає у “бракові цікавості серед громадянства”. Впродовж 1931 р. товариство влаштувало курс лекцій з історії, географії, геології та статистики західноукраїнських земель. Лекції читали М.Галушинський, Р.Зубик, І.Федів, брати Я. і С.Пастернаки, Д.Паліїв. Спортивна секція товариства організувала туристський табір у Підбужжі, кілька мандрівок у Горгани. Наприкінці 1931 р. зареєстровано філію “Плаю” в Тернополі, членами якої стали 30 чоловік. Очолив її Т.Водяний.

Успішніше розвивалась діяльність “Плаю” у 1932 р. Краєзнавці організували сім екскурсійних мандрівок, два курси лекцій, окремі популярні читання. Проведенню екскурсій передували реферативні читання про історію та пам’ятки місцевості, до якої передбачалося здійснення мандрівки. Так, 10 травня 1931 р. Я.Пастернак виголосив публічну лекцію “Княжий Звенигород у передісторичних і ранньоісторичних часах”, ілюструючи її експонатами з археологічного музею НТШ (Наукового товариства імені Т.Шевченка). Через тиждень, 17 травня, відбулася і

сама прогулянка. Організовані “Плаєм” мандрівки відзначались солідною фаховою підготовкою. Активізація туристської діяльності товариства сприяла підвищенню його авторитету серед інших спортивних об’єднань. 30 червня 1931 р. на спільній нараді представників “Плаю”, “Українського студентського спортивного союзу” спортклубу “Стріла”, станіславського туристського гуртка “Чорногора” краєзнавче товариство “Плай” було визнане центральним координувальним органом у справах організації крайового туризму. Плани товариства передбачали організацію екскурсій на закордонні землі, населені українцями. З метою вивчення можливостей таких мандрівок представник “Плаю” К.Паньківський їздив на Буковину і Закарпаття.

Багато зусиль і коштів товариство вклало в будівництво першого українського високогірного “захистку” (туристської бази). Завдяки приятним контактам з управою митрополичих володінь “Плай” дістав у довгострокову оренду 0,75 га землі на мальовничій полонині Плісці в Горганах, під г.Грофою. На вигідних умовах було закуплено будівельні матеріали. Проект будинку безкоштовно виготовив член “Плаю” О.Пезанський. Завдяки безкорисливій праці багатьох аматорів туризму впродовж двох років будинок-захисток було споруджено. Урочисте відкриття будинку, спроектованого і виконаного в оригінальному бойківському стилі, відбулось у серпні 1935 р. Разом з площею під будівництво товариство дістало від митрополії дозвіл на ведення туристської діяльності в митрополичих володіннях і на користування ловецькими захистками на цій території. Заходи щодо будівництва потребували стільки часу, що “Плай” змушений був створити окрему філію товариства для Львова, щоб звільнити керівництво організації від поточних справ.

Крім краєзнавчо-туристського товариства “Плай” на західноукраїнських землях були й інші туристські організації.

Література

1. Історія екскурсійної діяльності в Україні: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В.К.Федорченко, О.М.Костюкова, Т.А. Дьорова, М.М.Олексійко. - К.: Кондор, 2004. - 166 с.
2. Федорченко В.К., Дьорова Т.А. Історія туризму в Україні: Навч. посіб. / Передм. В.А.Смоля. - К.: Вища шк., 2002. - 195 с.
3. Федорченко В.К. Туризм на порозі ХХІ века // Гостиничный бизнес. - 2000. - №1. - С.6-11.
4. Федорченко В.К. Екскурсійна діяльність в історії шкільництва (початок ХХ ст.). - К.: Рідна школа, 2003. - №7. - С.50-52.
5. З історії вітчизняного туризму: Зб. наук.ст. - К.: ФПУ, Інститут туризму, 1997. - 280 с.
6. Квартальнов В.А., Федорченко В.К. Туризм социальный: история и современность. - К.: Вища шк., 1989. - 342 с.
7. Логинов Л.М., Рухлов Ю.В. История развития туристско-экскурсионного дела. - М.: ЦРИБ Турист, 1989. - 77 с.